

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
e-ISSN 2630-595X
Sayı: 16 2022/2 - Aralık

HADİS TAHAMMÜL VE EDÂ YOLLARINDAN MÜNÂVELE

Munavele from the Ways of Learning and Teaching Hadith

Mehmet ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana
Bilim Dalı.

Sivas / Türkiye

*Assistant Professor, Cumhuriyet University, Faculty of Divinity, Department of
Hadith*

Sivas / Turkey

mehmetcetin@cumhuriyet.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3676-0912

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Ekim / 20 October 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Kasım / 15 November 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Mehmet Çetin, "Hadis Tahammül ve Edâ Yollarından
Münâvele", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (Kış 2022): 76-100

DOI: 10.47098/bayburt-ilahiyat.1192227

Öz

Hz. Peygamber kendi sözleri hakkında "... işitenler işitmeyenlere iletin", "Allah (cc), bizden bir söz işitip onu başkasına ulaştırana kadar güzelce ezberleyen yüzünü nurlandırın..." diyerek hadis naklini teşvik etmiştir. Böylece hadisler, Hz. Peygamber'den sahâbeye, sahâbeden tâbiüne ve tabaka tabaka diğer nesillere nakledilmiştir. Sahâbe, bazı hadisleri سمعنا - سمعت "işittik - işittim" ifadelerinde görüldüğü gibi bizzat işiterek almıştır. Bu hadis alma türü daha sonra, işitmeyle öğrenmekten dolayı semâ' diye adlandırılmıştır. Bazen sahâbe Hz. Peygamber'e gelir, bazı sorular yöneltir, Hz. Peygamber de bu sorulara cevap verirdi. Bu tür bilgi edinme de daha sonra kıraat için örnek ve delil kabul edilmiştir. Çünkü sahâbî -hadis talibinin kıraat etmesinde olduğu gibisormakta, Hz. Peygamber de -muaddisin rivâyeti dinleyip düzeltilmesi gereken yer varsa düzeltmesi gibi- soruya cevap vermektedir. Bazen de Hz. Peygamber yazılı nüshayı sahâbîlere verir ve onlara birtakım görevler yüklerdi. Hz. Peygamber'in yazılı metin vermesi de daha sonra münâvele yöntemine delil kabul edilmiştir. İşte böylece hadisler ilk üç asırda, semâ', kıraat/arz, başkasını hocaya kıraat ederken dinleme, icâzetli münâvele, icâzetsiz münâvele, münâvelesiz icâzet, mükâtebe, i'lâm, vasiyet ve vicâde gibi farklı yollarla nakledilmiştir. Hadisler hataları en asgarî düzeye indiren semâ' veya kıraat yolu gibi en üstün hadis öğrenme ve öğretme yollarıyla nakledildiği gibi semâ' ve kıraatin mümkün olmadığı durumlarda münâvele, icâzet, mükâtebe, i'lâm, vasiyet ve vicâde gibi diğer hadis öğrenme yollarıyla da nakledilmiştir. Biz bu çalışmada münâvele yoluyla hadis naklinin mahiyetini, çeşitlerini ve problemlerini irdelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Münâvele, Hadis Öğrenme ve Öğretme, Rivâyet Lafızları.

Abstract

The Prophet encouraged the transmission of his own words with the following words: "let those who hear tell those who don't hear", "May Allah illuminate the face of the person who hears a word from us and memorizes it well until he conveys it to someone else". So, the hadiths has been transferred from the Prophet to the Companions, from the Companions to the Tâbi'un and layer by layer to other generations. The Companions received some hadiths by hearing them, as seen in the expressions سمعنا - سمعت "we heard - I heard". This type of hadith receiving was later called semâ' because of learning by hearing. Sometimes the Companions would come to the Prophet, ask some questions, and the Prophet would answer these questions. This type

of knowledge was later accepted as an example and evidence for qirā'ah. Because the Companion asks, as in the recitation of the hadith aspirant, The Prophet also answers the question - just like the hadith listens to the narration and corrects it if there is a place that needs to be corrected. Sometimes the Prophet would give the written copy to the Companions and give them some duties. The Prophet's giving of a written text was later accepted as evidence for the munāwala method. Thus, hadiths were transmitted different ways such as semā', qirā'ah/arç, listening to someone else while reciting to the teacher, munāwala with ijāza, munāwala without ijāza, ijāza without munāwala, mukātaba, i'lām, testament/will, wijādah in the first three centuries. The hadiths were transmitted through the best quality hadith learning and teaching ways such as the way of semā' or qirā'ah which minimizes mistakes, In cases where semā' and qirā'ah are not possible, It is also transmitted through other ways to learn hadith such as munāwala, ijāza, mukātaba, i'lām, testament/will and wijādah. In this study, we tried to examine the contents, types and problems of hadith transmission through munāwala.

Key Words: Hadith, Munāwala, Hadith Learning and Teaching, Narrative Words.

Giriş

Kur'ân'ın mübeyyini sünnet ile sünnetin taşıyıcısı hadislerin öğrenilmesi ve öğretilmesi Hz. Peygamber tarafından "... işitenler işitmeyenlere iletin",¹ "Allah (cc), bizden bir söz işitip onu başkasına ulaştırana kadar güzelce ezberleyen yüzünü nurlandırın..."² gibi hadislerle teşvik edilmiştir. Sahâbe ve sonraki nesiller, dindeki yeri ve önemi bilinen hadisin nakline çok önem vermiştir. Sahâbe Hz. Peygamber'in fiillerini görerek, sözlerini işiterek öğrenmiş ve birbirlerine aktarmışlardır. Buna dair Hz. Peygamber'in "Beni nasıl namaz kılıyor görüyorsanız siz de öyle kılın"³ hadisi, onun görerek öğrenilmesi gereken fiillerine işaret etmektedir. Sahâbenin "Rasûlullah'tan işittim"⁴ ifadeleri ise onların Hz. Peygamber'in sözlerini işiterek öğrendiklerini göstermektedir. Dünyevî

¹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Mustafa Dib el-Boğa (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1407), "İlim" 9, 37, "Megâzî" 73, "Edâhî" 24, "Tevhîd" 9.

² Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), "İlim" 10; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), "İlim" 8.

³ Buhârî, "Ezân" 18, "Edeb" 27, "Temennî" 10.

⁴ Buhârî, "İman" 12.

meşgaleler, yaşlarının küçüklüğü gibi sebeplerle doğrudan Hz. Peygamber'den hadisi tahammül edemeyen sahâbe başka sahâbilerden alıp nakletmiştir ki buna "Sahâbe Mürseli" dendiği ma'lumdur. Sahâbe mürselinin, hayatın mücbir sebeplerinden olması; sahâbînin tâbîinden naklinin nadirattan olması, sahâbîlerin, tâbîinden nakli beyan etmesi ve sahâbenin tamamının âdil olması nedeniyle -hadis imamlarının çoğunluğuna göre- makbul hadis çeşitlerindedir.⁵

Hadis tahammül ve edasında aslolan, haberin hadis şeyhinden muttasıl bir şekilde, eksiksiz, yanlışsız alınmasıdır. Bu nedenle semâ' ve arz/kıraat tahammül ve eda yollarının en efdal iki çeşididir. Zira semâ'da talebe hocadan hadisi dinlerken doğru okunuşunu dinlemekte; hocaya kıraat/arz ederken de yanlışı varsa hoca tashih etmektedir. Böyle olmakla birlikte münâvele, icâzet gibi diğer yollarla hadis nakli de câiz görülmüş ve uygulanmıştır. Münâvele yoluyla hadis naklinin sahih olmasını sağlayan en önemli kriterler, talebenin adâleti, zabtı ve hadis bilgisidir.⁶

Münâvele konusunda, Abdurrahman b. Muhammed b. Futays'ın (ö. 402/1011) "*el-Kelâm ale'l-İcâze ve'l-Münâvele*" isimli müstakil bir eseri vardır. Türkiye'de ise "*Hadis Alma Yöntemi Olarak İcâzet ve Münavele*" isimli Yüksek Lisans tezi yapılmıştır. Tezde, tahammülü'l-hadis kapsamındaki icâzet ve münâvele ıstılahları, bunların doğuş ve gelişimleri, hadis literatüründeki yansımaları ele alınmıştır. Bununla birlikte tezde münâvele konusu, icâzete göre daha az yer almıştır.⁷ Münâvele konusunun müstakil olarak işlenmemiş olması, icâzet kapsamında değerlendirilmesinden kaynaklanabilir.⁸ Bu çalışmada, münâvelenin daha önce ele alınmayan "Hadis'in Münâvele Yoluyla Tahammül ve Eda Edildiğini Bilmenin Faydaları" konusu ve "Hz. Peygamber, Sahâbe ve Selef Âlimlerinin Hayatlarında Münâveleye Delil Olabilecek Örnekler" artırılarak konu zenginleştirildi.

1. Münâvele'nin Lügat - İstılah Anlamları ve Çeşitleri

İstılahlaşma sürecinde münâvele diye isimlendirilecek bu tahammül ve eda üslubu, Hz. Peygamber'in uygulamalarında da görülmektedir. Bu yolla hadis tahammül ve edası Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), tâbîinden Yahya b. Saîd (ö. 143/760), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) gibi selef-i sâlihîn ve

⁵ Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *en-Nüket 'alâ Muqaddimeti İbni's-Şalâh*, thk. Zeynülabidin b. Muhammed (Riyad: Edvâu's-Selef, 1419), 1/500; Muhammed b. Cemâlüddin el-Kâsımî, *Qavâ'idü'l-tahdîş min fînûni muştalahi'l-hadîş* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 143.

⁶ Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed el-İsbehânî, *Kitâbu'l-vecîz fi zikri'l-mücâz ve'l-mucîz*, thk. Abdulgafûr Abdulhak (el-Medinetü'l-Münevverâ: Mektebetü Dâri'l-İmân, 1414), 35.

⁷ Muhittin Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcâzet ve Münavele* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2022).

⁸ Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcâzet ve Münavele*, 127.

muhaddisler tarafından da câiz görülmüş ve uygulanmıştır. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870), Hicâz âlimlerinin münâveleyle hadis almanın cevâzını Hz. Peygamber'in uygulamasına dayandırdıklarını nakletmiştir.⁹ Konunun somut bir şekilde anlaşılması, lügat ve ıstılah anlamlarının izahıyla mümkündür. Bu nedenle önce münâvele kelimesinin kelime ve ıstılah anlamları izah edilmeye çalışılacaktır.

1.1. Münâvele'nin Lügat ve İstılah Anlamı

1.1.1. Lügat Anlamı

Münâvele (نَوَّلَ) kökünden müfâ'ale babından mastardır.¹⁰ (نَوَّلَ) "vermek" anlamındadır.¹¹ Münâvele kelimesinin lügat anlamında kullanıldığı¹² hadislerde de görülmektedir:

1- Mûsâ ve Hızır kıssasında şöyle geçmektedir: (فَحَمَلُوهُمَا بِغَيْرِ نَوَّلٍ) "Musa ve Hızır'ı (gemide) bir şey 'vermek'sizin (karşılıksız, ücretsiz) taşıdılar".¹³

2- Hz. Peygamber a.s. şöyle buyurmuştur:

"... أَرَانِي أَتَسَوَّكُ بِسِوَاكَ فَجَاءَنِي رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الْآخَرِ فَنَاولْتُ السِّوَاكَ الْأَصْغَرَ مِنْهُمَا فَقِيلَ لِي كَبِّرْ فَدَفَعْتُهُ إِلَى الْأَكْبَرِ مِنْهُمَا".

"Rüyamda dişlerimi misvaklıyordum. Yanıma biri diğerinden daha yaşlı iki kişi geldi. Ben (fazla) misvakı küçüğüne vermek istedim." Bana: "Büyüğe ver denildi. Ben de büyüğe verdim".¹⁴ Bu rivâyette münâvele kelimesinin mazi fiili olan نَوَّلَ "vermek" anlamında kullanılmıştır.

3- Hz. Peygamber (yemek yerken) "نَاوِلْنِي الدِّرَاعَ" "butu bana ver"¹⁵ demiştir. Bu rivâyette de نَوَّلَ "vermek" anlamında kullanılmıştır.

1.1.2. İstılah Anlamı

Münâvele "icâzetli münâvele" ve "icâzetsiz münâvele" şeklinde ikiye ayrılmaktadır. "Hadis şeyhinin hadis talibine kitabını veya kitabından bir cüz'ünü verip rivâyete icâzet vermesine, "icâzetli münâvele" denilirken";

⁹ Buhârî, İlim 7.

¹⁰ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1415), 11/683; Muhammed Mürtezâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1965), 31/43.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/683; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 31/42.

¹² Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 31/44; Ebü İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Ebü Abdurrahman Salah b. Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417), 2/203.

¹³ Buhârî, "İlim" 44.

¹⁴ Buhârî, "Vudû" 74; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Rü'yâ" 19, "Zühd" 70.

¹⁵ Ebü Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 9/106, Hadis No: 5089, 39/284 Hadis No: 23859.

rivâyetlerin yazılı nüshası verilir “bunlar benim rivâyetlerimdir” denildiği halde icâzet verilmemişse “icâzetsiz münâvele” denmektedir.¹⁶

Buhârî'nin münâveleyi *es-Sahîh* eserinde ıstılah anlamında kullandığını görmekteyiz. O “İlim” kitabı 7. bâba “Münâvele konusunda zikredilenler ve ilim ehlinin başka beldelelere yazı yazması” şeklinde başlık verip Hz. Peygamber, sahâbe ve selef-i sâlihînin hayatlarından örnekler vermiştir.¹⁷ Buhârî'nin münâveleyi terim anlamda kullanması, bu kelimenin daha önce ıstılahlaştığını göstermektedir. Nitekim Muhittin Düzenli, icâzet ve münâvelenin hicrî 1. asrın sonları ile 2. asrın başlarında kullanılmaya başladığını dile getirmiştir¹⁸ bununla ilmî bir usûl ve uygulamayı kastetmiştir. Nitekim bu kelime ıstılahi anlam kazanmadan önce Hz. Peygamber zamanında da kullanılmaktadır. Düzenli tezinin bir başka yerinde bu bilgiyi vermektedir.¹⁹

Râmhürmüzî (ö. 360/971) *el-Muḥaddisü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* isimli eserinde münâvele konusunu icâzetle aynı başlıkta ele almış (*Bab: el-Kavlü fi'l-İcâze ve'l-Münâvele*), uygulama olarak ne kastedildiğine ve muhaddisler tarafından nasıl kabul gördüğüne dair bilgiler vermiştir. Bu çerçevede Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) muhaddisin kitabını talebesine verip “Bu kitaptaki rivâyetleri benden nakledebilirsin” demesinde bir beis olmadığını aktarır. İbn Şihâb ez-Zührî de (ö. 124/742) kitapları getirilip “*Ey Ebû Bekr (İbn Şihâb ez-Zührî), bunlar senin kitapların*” denildiğinde, kendisine okunan kitapların rivâyetine icâzet vermiştir. Evzâî (ö. 157/774) ise, münâvele yoluyla tahammül edilen hadislerle amel edileceği ancak gözden geçirilmeksizin nakledilemeyeceği kanaatindedir.²⁰

“Arz” kelimesinin “kıraat” ile eş anlamlı kullanıldığı malumdur.²¹ Bununla birlikte -hadis şeyhinin veya talibinin birbirlerine okuması olmaksızın- şeyhin kendisine arz edilen yazılı metni gözden geçirip rivâyete elverişli ise izin vermesi de arz olarak ifade edilmiştir. Nitekim Zührî, “arz edilen” nüshayı gözden geçirip rivâyete elverişli ise izin vermeyi “icâzetli münâvele” olarak kabul etmiştir.²² Sehâvî (ö. 902/1497), Ahmed b. Hanbel'in

¹⁶ İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: Dârü't-Turâs, 1379), 79; Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, 2/203.

¹⁷ Buhârî, “İlim” 7.

¹⁸ Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcâzet ve Münavele*, 62.

¹⁹ Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcâzet ve Münavele*, 87, 92-93.

²⁰ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân el-Râmhürmüzî, *el-Muḥaddisü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1404), 435-459.

²¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 71.

²² Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Süvergî, İbrahim Hamdî el-Medenî (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 326; Ebû Muhammed

semâ' ile arzu'l-münâvele yoluyla hadis almayı eşit kabul edenlerden olduğunu nakletmiştir.²³ Bütün bunlardan dolayı, kıraat ile eş anlamda kullanılan "arz" ile münâvelede kullanılan "arz"ın karıştırılmaması için İbnü's-Salah (ö. 643/1245) birincisine "arzu'l-kirâe" ikincisine "arzu'l-münâvele" demiştir.²⁴

2. Münâvele'nin Çeşitleri

Münâvele -daha önce münâvelenin tanımını arz ederken de dile getirdiğimiz gibi- icâzetin olup olmaması açısından ikiye ayrılır:

2.1. İcâzetli Münâvele

İcâzetli münâvele, rivâyetin şekline göre kendi içinde birkaç mertebeye ayrılır:

2.1.1. Hocanın Yazdığı Nüşhayı Hadis Talibine Vermesi

Hadis şeyhinin, "kendi kitabını" veya "kendi kitabından istinsâh edilmiş tashih ettiği nüshayı" ya da "hadislerinden seçtiği ve eliyle yazdığı sahifeyi" yahut "kendi kitabından yazılmış ve kendisinin gözden geçirdiği yazılı metni" hadis talibine 'Bunlar benim rivâyet ettiğim hadislerdir, bunları rivâyet edebilirsin' diyerek temlik etmesi (sahiplendirmesi) veya iâre (ödünç) vermesi şeklindeki uygulama, icâzetli münâveledir. Bu tür, icâzetli münâvelenin en üstün çeşidi olup Mâlik b. Enes ve bazı âlimler nezdinde semâ' konumundadır. Nitekim İsmâil b. Ebî Üveys, Mâlik b. Enes'e "Semâ'ın en sahihi nedir?" diye sorar. Mâlik b. Enes "Senin muhaddise okuman (kıraat) veya muhaddisin sana okuması (semâ') ya da muhaddisin sana kitabını verip bunu benden rivâyet edebilirsin demesidir"²⁵ diye yanıt vermiştir.²⁶ Bu tür münâveleyle "Hocanın yazdığı nüshayı vermesi" anlamında "المناولة بالكتابة" ifadesini kullananlar olmuştur.²⁷ Hadis talibinin şeyhinden kitabını "Senden rivâyet etmem için bu kitabı bana ver" şeklinde bir talep üzerine kitap verilirse, izin açıkça zikredilmese bile bu münâvele sahihtir ve talibin bu hadis

Mahmûd b. Ahmed Bedreddin el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, ts.), 2/25-27.

²³ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs* (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403), 2/116.

²⁴ Osman b. Abdurrahman İbnu's-Salâh, *Ma'rifetü envâ'i 'ulûmi'l-hadîs* (Muqaddimetü İbni's-Salâh), thk. Abdullatif el-Hemîm, Mahir Yasin el-Fahl (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423), 279.

²⁵ "عن إسماعيل بن أبي أويس قال سألت مالكا عن أصح السماع فقال: قراءتك على المحدث ثم قراءة المحدث عليك ثم أن يدفع إليك كتابه فيقول أرو هذا عني"

²⁶ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 79-82; Zerkeşî, *en-Nüket*, 3/534.

²⁷ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmam Abdurrahim Saîd (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407), 525.

kitabını rivâyet etmesi câizdir.²⁸ Çünkü talebin akabinde verilmesi, icâzetin varlığına işarettir.

İbn Hacer (ö. 852/1449), hocanın münâvele yoluyla hadis talibine vermesi ile uzak bir yerdeki talebesine yazması (mükâtebe) arasında büyük bir fark görmediğini²⁹ ifade ederek münâvele ile mükâtebeyi hem birbirinden ayırmış hem de bu iki yolla hadis almanın aynı değerinde olduğunu ifade etmiştir. İbn Huzeyme'ye (ö. 311/924) göre icâzet ve münâvele, sahih semâ' değerindedir.³⁰ İbn Huzeyme'nin böyle düşünmesinin sebebi -hadis tahammül ve edasında mülâkât ve muâsarât gibi ağır şartlar koşan Buhârî ve Müslim gibi olmayıp- mütesâhil olmasından kaynaklı olabilir. Hatta İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Câmiu'l-'Usûl* eserinin mukaddimesinde ifade ettiğine göre bazı muhaddisler münâveleyi semâ'dan daha evlâ ve üstün görürler. Mâlik b. Enes, Yahyâ b. Saîd'e İbn Şihâb'ın hadislerinden yazıp verdiğinde oradakilerden biri "Bu hadisleri senden semâ' etti mi?" diye sorar, Mâlik b. Enes de "Semâ' etmeye ihtiyaç duymayacak kadar fakîh, anlayışlı biridir" diye cevap verir. Nitekim İbnü'l-Esîr'in naklettiğine göre Kâdî 'Îyâz (ö. 544/1149) bu durumu şöyle açıklar: "Bu gâyet açıktır. Hadis talibine yazılı nüsha vererek izin vermesindeki (icâzetli münâveledeki) güveni, semâ'daki güveninden daha fazladır. Zira semâ' yoluyla hadis tahammül ve edada, sâmi'de (semâ' eden hadis talibi) ve müsmi'de (hadisi nakleden şeyhte) vehm, yanılma, hata olabilir".³¹ Nevevî (ö. 676/1277) ise, icâzetli münâvelenin semâ' ve kıraat ile aynı seviyede olduğunu düşünenler ile münâvelenin semâ' ve kıraatten daha üstün olduğunu düşünenleri saydıktan sonra, "Doğrusu, semâ' ve kıraat en üstün hadis tahammül ve eda yoludur" der.³²

Münâvele'nin bu çeşidiyle hadis tahammülü cumhuru ulemaya hatta zâhirîlere göre caizdir. Ancak bu yolla elde edilen hadisle amel edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf edilmiştir. Zira bu yolla hadis alma semâ'nın muttasıl bir şekilde gerçekleşmemesi sebebiyle mürsel habere benzetilmektedir.³³

²⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdulvehhab Abdullatif (Riyad: Mektebetu'r-Riyadi'l-Hadîse, ts.), 2/51.

²⁹ Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker fi muştalahi ehli'l-eşer*, thk. Nüreddin İtr (Dimaşk: Matbaatu's-Sabâh, 1421), 127.

³⁰ Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li-me'âni Tenkîhi'l-enzâr*, 2/193.

³¹ Kâdî 'Îyâz, *el-İlmâ'*, 80-81; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, 2/65.

³² Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 2/47.

³³ Ebü'l-Fida İmamüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bâ 'işü'l-ḥaşîs şerhu İhtîşâri 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Matbaatü Hicâzî, 1960), 136; Zerkeşî, *en-Nüket*, 3/512.

2.1.2. Hadis Talebesinin Yazdığı Nüshayı Hocaya Arz Etmesi

Bir diğer tür, hadis talibinin “şeyhinin hadislerini yazdığı gözden geçirilmiş nüshayı” veya “hadislerinden oluşan bir cüz’ü” getirmesi, şeyhin hadislerin tamamını inceleyip doğruluklarını tetkik edip icâzet vermesi şeklindeki münâveledir. Bazıları buna “arz” demişlerdir. Ancak İbnü’s-Salah “arzu’l-münâvele” dediği bu arzın, hadis şeyhine rivâyetlerini okuyarak kontrol ettirmek şeklindeki “arzu’l-kirâe” ile karıştırılmaması gerektiğini dile getirmektedir.³⁴ Bu uygulama, hadis şeyhinin hadis talibine “Bu nüshayı al, istinsah et, sonra benim nüshamla istinsah ettiğin nüshayı karşılaştırıp nüshamı getir. Senin bu hadisleri benden rivâyet etmene icâzet veriyorum” demesi şeklinde icrâ edilir.

Tesâhül’ü (hadis kabulünde gevşek davranması) İbn Huzeyme ve İbn Hibbân’dan daha fazla olan Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014) “arzu’l-münâvele” yoluyla hadis tahammülünün sahih olabilmesi için icâzet verilmiş olmasını, râvînin hâfız ve mütkin olmasını şart koşmuş³⁵, bu yöntemle hadis tahammülünün semâ’ ile aynı seviyede olduğunu kabul eden Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Mısır, Şam ve Horasan ehlinde çok sayıda âlimi zikretmiştir.³⁶

Münâvelenin bu çeşidiyle hadis almayı sahih kabul edenlerin delilleri şunlardır: Buhârî’nin de *es-Sahîh*’inde ifade ettiği üzere, Hz. Peygamber’in Kısra’ya gönderdiği mektup; Hz. Peygamber’e gelip soru soranlara Hz. Peygamber’in cevap vermesi; Mâlik b. Enes’in Irâk’a gitmek üzere hazırlanan Yahyâ b. Saîd el-Ensârî’ye İbn Şihâb’ın hadislerini yazıp vermesi ve “Hadisi senden dinledi mi?” diyenlere “Hadisi dinlemeye ihtiyacı olmayacak kadar fakîh ve anlayışlı birisidir” şeklindeki uygulama ve sözleridir.³⁷

Mâlik b. Enes’in münâveleyi sahih bir yol kabul etmesinin delillerinden bir diğeri de hadis kitabı *el-Muvatta*’yı kendisi okutmadan ilim ehlinin alıp istifade edebileceklerini söylemesi ve Kur’ân’ın tek başına okunabileceğine benzetmesidir. Böyle düşünürken gerek Kur’ân’ı gerekse hadis kitaplarını okuyacak insanların bu işin ehli olması gerektiğini unutmamak gerekir: Mutarrif b. Abdillâh şöyle demiştir: “Mâlik’e on yedi sene arkadaşlık yaptım. *el-Muvatta*’yı kimseye okuduğunu görmedim. Mâlik ‘Bu kitaptan (*el-Muvatta*) hadis nakli ancak semâ’ ile mümkün olur’ diyenlere

³⁴ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmi’l-hadîs*, 279; Salahattin Polat, “Münâvele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

³⁵ Ebû Abdullâh İbnü’l-Beyyî’ Muhammed Hâkim en-Nisâbüri, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, thk. Muazzam Hüseyin (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1397), 256.

³⁶ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, 257-258.

³⁷ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, 258-259.

şiddetle karşı çıkıp şöyle diyordu: Kur'ân daha yüceyken Kur'ân'ı dinlemeden okuman câiz ve yeterli oluyorken hadiste neden câiz ve yeterli olmasın?! Muhaddis bu hadisleri arzu'l-münâvele ile alırken senin için yeterli oluyor da senin böyle alman neden yeterli olmasın?! Muhaddisin arzu'l-munâvele ile naklini câiz görüyorsun da kendine neden câiz görmüyorsun?!³⁸ Kur'ân'ı ve hadisleri okuyacak kişilerin, bu işin ehli olması gerektiğini muhaddislerin "Mushaff' den Kur'ân, sahafiden ilim (hadis) öğrenmeyin"³⁹ sözleri de öz bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴⁰

Mâlik b. Enes gibi icâzetli arzu'l-münâveleyi semâ' ile eş değerde gören âlimler semâ' için kullanılan " حَدَّثَنَا " ve " أَخْبَرَنَا " rivâyet lafızlarının mutlak olarak, kayıt belirtmeksizin kullanılabileceğini söylemişlerdir. Ancak âlimlerin çoğunluğu mutlak olarak kullanılmasının doğru olmadığını düşünmektedir.⁴¹

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) "İcâzetli arzu'l-münâveleyi semâ' olarak kabul eden âlimler vardır. Bununla birlikte Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Şâfiî, Yahyâ b. Yahyâ (ö. 226/841), Şâfiî'nin talebelerinden Büveytî (ö. 231/846), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel ve Müzenî (ö. 264/878) gibi fakihler, İcâzetli arzu'l-münâveleyi semâ' olarak görmezler" der. 'Irâkî (ö. 806/1404) İbnü's-Salâh'ın bu ifadelerine kayd-ı itirâzî düşüp şöyle der:

"Ebû Hanîfe'nin diğer âlimlerle birlikte zikredilmesi doğru değildir zira Ebû Hanîfe dışında zikredilen diğer âlimlerden bir kısmı münâvelelerin sahih olduğunu ancak mertebe bakımından semâ'dan daha aşağıda olduğunu kabul ederler. Halbuki Ebû Hanîfe semâ'nın olmadığı münâvele yoluyla hadis tahammülünü aslen sahih kabul etmez. Nitekim Ebû Hanîfe ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye (ö. 189/805) göre muhaddis kitabını ve kitaptaki hadisleri rivâyet etmeye izin verir fakat verdiği kişi hadisleri dinlemez ve rivâyetleri tanımazsa/bilemezse bu yolla aldığı hadisleri rivâyet etmesi câiz değildir; Ebû Yusuf'a (ö. 182/798) göre câizdir".⁴²

Ancak Ebû Hanîfe'nin hadis talibinin münâvele yoluyla hadis tahammülünü sadece hadisleri dinlemediği için değil, rivâyetleri tanımadığı/bilmediği için câiz görmediğini göz ardı etmemek gerekir.

³⁸ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs*, 259.

³⁹ لا تأخذوا القرآن من مصحفى ولا العلم من صحفى

⁴⁰ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, 2/262.

⁴¹ İbn Kesîr, *İhtîşârî 'ulûmi'l-hadîs*, 16.

⁴² Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti'bnî's-Şalâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389), 192.

Dolayısıyla hadis konusunda yeterli olan kişilerin münâvele yoluyla hadis almalarında büyük sakıncalar görülmemiştir.

2.1.3. Hadis Hocasının Kitabını Arz Edip İcâzet Verdiği Halde Kitabını Vermemesi

Hadis şeyhinin kitabını arz edip (gösterip) kendisinden hadis rivâyetine izin vermesi ancak hadis talibinin kitabı almasına izin vermemesi şeklindeki münâveledir. Bu münâvele yöntemi de hadis talibinin kitabı görmesi veya kitabı istinsah etmesi ya da imkân bulduğunda şeyhin kitabıyla karşılaştırıp tashih etmesi veyahut da şeyhin nüshasıyla karşılaştırarak doğruluğundan emin olduktan sonra rivâyet etmesi şartıyla sahih bir yoldur.⁴³

2.1.4. Hocanın Kendisine Arz Edilen Hadis Kitabını İncelemeden Hadis Talibine Vermesi

Hadis talibi, hocasından semâ' ettiğini haber verdiği yazılı nüshayı hocasına verip hocası da inceleyip tahkik etmeden talebeye tekrar verirse, bu tür münâvele yoluyla hadis tahammülü bâtıldır.⁴⁴ Zira talebenin hocadan semâ' ettiği hadisleri doğru yazıp yazmadığı kontrol edilmemiştir. Bu nedenle râvînin/şeyhin, talebesinin kendisine gösterdiği nüshayı alıp ezberinden naklediyorsa ezberinden, kitabından naklediyorsa kitabından karşılaştırarak kontrol etmesi gerekir.⁴⁵ Bu kusur nedeniyle Halef b. Temîm ile Hayve b. Şurayh arasında şöyle bir diyalog geçmiştir:

"Halef, Hayve'den kendisine hadis nakletmesini isteyince, Hayve 'Şu kitabı istinsah edip onda olan rivâyetleri benden nakledebilirsin' dedi. Halef 'Biz sadece işittiğimiz hadisleri alıp naklederiz' deyince Hayve 'Biz senin dışındaki kişilere de böyle naklediyoruz. İstersen böyle yap, istersen bırak' dedi. Bunun üzerine Halef b. Temîm, dinleyemeyeceği hadis kitabını istinsah etmedi".⁴⁶

Münâvele'yi icâzetin yedi (bazılarına göre dokuz) çeşidinden biri sayan âlimlere göre, icâzet münâvele ile birlikte (yani icâzetli münâvele) olursa bu icâzetin en üst derecesidir.⁴⁷ Üstün olma sebebi, hadis şeyhinin hadis talibine çok güvenmesidir.⁴⁸ Münâveleyi icâzetten ayıran en önemli

⁴³ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 82-83.

⁴⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân Sehâvî, *el-Ğâye fi şerhi'l-Hidâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Âiş Abdulminim İbrahim (Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2001), 103.

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, 327.

⁴⁶ Râmhürmüzî, *el-Muḥaddiṣü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î'*, 441.

⁴⁷ Muhammed Halef Sellâme, *Lisânü'l-Muḥaddiṣîn* (Musul: y.y., 2007), 2/226.

⁴⁸ Abdullah b. Yusuf el-Cüdey', *Tahrîrü 'ulûmi'l-ḥadiṣ* (Beirut: Müessesetu'r-Reyyân, 1424), 1/95.

unsur, münâvelede icâzet veren kimsenin icâzet verme esnasında bizzat hazır bulunması ve müşâfehe yoluyla yani diliyle rivâyete izin verdiğini söylemesidir.⁴⁹ Ahmed b. Hanbel'in de bu şartı koştığı anlaşılmaktadır.⁵⁰ İcâzette ise şeyhin hadis talibinin yanında olma ve şifahen icâzet verme zorunluluğu yoktur.

2.2. İcâzetsiz Münâvele

Hadis şeyhinin talebesine kitabı verip “Bu benim semâ’ımdır (semâ’ yoluyla aldığım hadislerdir)” dediği halde, rivâyet etmeye icâzet verdiğine dair beyanın olmadığı münâvele şeklidir. Hadis talibi bu yolla aldığı hadisleri "حدثنا/حدثني فلان مناولة" şeklinde nakledip icâzet zikretmez. Bu yolla alınan icâzetsiz münâvele, olması gereken usulü ihlal ettiği için câiz değildir. Fakîh ve usulcülerden azımsanmayacak sayıda âlim bu yolla hadis nakline cevâz verenleri ayıplamışlardır. Diğer taraftan Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), muhaddislerin çoğunluğunun bu yolla hadis naklinin, izni iş’âr (işaret) ettiği için câiz olduğunu kabul ettiklerini söyler.⁵¹ Irâkî (ö. 806/1404) de “İcâzetsiz münâvelenin sahih olduğunu kabul edenler olsa da doğru olan görüşün bu yolla hadis tahammülünün bâtil olmasıdır”⁵² der.⁵³ Dolayısıyla hadis şeyhi kitabı verdiği halde rivâyete icâzet vermediyse bu tür münâvele geçerli görülmemiştir. Yahyâ b. Saîd (ö. 143/760), İbn Cüreyc’in (ö. 150/767) Atâ’ el-Horasânî’den (ö. 135/753) naklini, sadece yazılı nüshayı vermesi ama icâzet vermemesi sebebiyle zayıf sayar.⁵⁴ Bu nedenle bazı âlimler “Münâvele icâzetle birlikte olursa bu yolla hadis tahammül ve edası câizdir, aksi durumda câiz değildir” demişlerdir.⁵⁵ Yahya b. Maîn, Süfyan b. Uyeyne’den kendisine hadis cüz’ü yazıp rivâyete izin vermesini isteyen İbn Vehb’e “Bu yolla hadis almak, yel gibi esip bir tesiri olmamasına benzer. Cüz’ü ona geri ver ve hadislerini inceleyerek (gözden geçirerek) al” demiştir. İbn Vehb ve Süfyan b. Uyeyne’nin bu tür rivâyeti kabul ettikleri anlaşılmaktadır.⁵⁶

⁴⁹ Zerkeşi, *en-Nüket*, 3/532.

⁵⁰ İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 523.

⁵¹ Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, 194.

⁵² وَإِنْ خَلَّتْ مِنْ إِذْنِ الْمَأْوَلَةِ *** قِيلَ : نَصَحَ وَالْأَصْحُ بِأَطْلَعَةٍ

⁵³ Zekeriya b. Muhammed el-Ensârî, *Fethu’l-bâkî bi şerhi Elfiyeti’l-‘Irakî*, thk. Abdullatif el-Humeym ve Mahir Yasin el-Fahl (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422), 2/11.

⁵⁴ İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 522.

⁵⁵ Sehâvî, *el-Ğâye fi şerhi’l-Hidâye fi ‘ilmi’r-rivâye*, 103.

⁵⁶ İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 523.

3. Hz. Peygamber, Sahâbe ve Selef Âlimlerinin Hayatlarında Münâveleyle Delil Olabilecek Örnekler

Hz. Peygamber'in, sahâbîlerin selef-i sâlihînin hayatlarında, münâvele yoluyla bilgi aktarmaya delil olan hâdiseler vardır. Buhârî *es-Sahîh*'in İlim kitabı 7. bâbında şu örnekleri verir:

Hz. Peygamber, Bedir Savaşı'ndan önce Abdullah b. Cahş el-Esedî riyâsetinde seriyye gönderirken bir mektup yazmış ve Abdullah b. Cahş'a "Falan mevkiye varana kadar mektubu okuma" demiştir. Abdullah o mekâna ulaşınca mektubu okuyup Hz. Peygamber'in emrini insanlara iletmiştir.⁵⁷ Buhârî'ye göre, Hz. Peygamber'in yazılı mektubu sahâbîye vermesi, münâvele türü tahammül ve eda yoluna delildir. Bu örnekte, Hz. Peygamber'in mektuba yazdığı bilgilerin önemli ve muvakkaten gizli bilgi olduğu, zamanından önce öğrenilmemesi için ne zaman okunması gerektiğine varıncaya kadar ayarlandığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in, semâ' gibi doğrudan bilgi aktarma yolunu uygun bulmadığı bu şartlarda, daha sonra hadis usulcileri tarafından münâvele diye isimlendirilen yolu kullandığını görmekteyiz. Hz. Peygamber'in verdiği mektubu seriyye komutanına okumamasından, hadis şeyhinin yazılı nüshayı verdiği talebeye okumamasının da bir sorun teşkil etmeyeceği ve bu yolla hadis aktarımının sahîh olduğu çıkartılabilir.

Rasûlullah'ın a.s. Kısra'ya verilmek üzere bir mektup yazması ve bu mektubu Kısra'ya ulaştıracak Bayreyn vâlisine iletme üzere Abdullah b. Hüzâfe'yle göndermesi hâdisesi de münâveleyle delildir.⁵⁸ Burada da zorunlu şartlar sebebiyle münâvele usulüyle bilgi ulaştırılmıştır. Zira devlet başkanının her daveti, tebliği, talimatı muhataba gidip doğrudan söylemesi yani semâ' yoluyla bilgiyi nakletmesi imkansızdır. Hz. Peygamber'in yazılı olarak yani münâvele yoluyla iletildiği bilgi hakkında muhatapta güven hâsıl olması için mühür de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Buhârî'ye göre, Hz. Osman'ın Kur'ân'ı istinsâh ettirip çoğaltarak İslam beldelerine göndermesi⁵⁹ münâvele türü bilgi aktarımına örnektir. Bu örnekte de zorunlu şartlar sebebiyle Kur'ân nüshaları yazılı bir metin olarak Hz. Osman tarafından İslam beldelerine ulaştıracak ulaklara ve ulaklar tarafından da o beldelerin yöneticilerine elden verilerek münâvele yoluyla bilgi aktarılmıştır.

⁵⁷ Buhârî, "İlim" 7.

⁵⁸ Buhârî, "İlim" 7.

⁵⁹ Buhârî, "İlim" 7.

Yezid b. Ebân er-Rekâşî'nin "Enes b. Mâlik'e hadislerle ilgili çok soru sorduğumuzda, bize kitap getirip önümüze koyar ve 'Bunlar benim Rasûlullah'tan a.s. işittiğim, yazdığım ve arz ettiğim (okuduğum/sunduğum) hadislerimdir'"⁶⁰ şeklindeki sözlerinden, Enes b. Mâlik'in hadis yazdığını, güvendiği talebelerin önüne yazılı malzemesini koyarak 'bunlar benim hadislerimdir' diyerek kendisinden hadis nakledebileceklerini belirttiği, ismine henüz münâvele denmemiş olsa bile münâvele yoluyla hadis naklinin sahâbe tarafından uygulandığını söylemek mümkündür.

Abdullah b. Ömer el-'Umerî, İbn Şihâb ez-Zührî'nin hadis rivâyet izni vermesiyle ilgili şu gözlemini paylaşmıştır: İbn Şihâb kendisine okunmamış, kendisinin de okumadığı bir nüshayla gelip "Bu hadisleri senden rivâyet edebilir miyim" diyen kişiye "evet" diye cevap verirdi. Abdullah b. Ömer el-'Umerî bu gözlemi nakilden sonra (مَا أَخَذْنَا نَحْنُ وَلَا مَالِكٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ إِلَّا عَرَضًا) "Ne biz ne de Mâlik b. Enes gibi muhaddisler Zührî'den hadisleri arz ile alıyorduk" demiştir.⁶¹ "Arz" genel itibariyle kıraat olarak anlaşılmış, "Kıraat" ve "Arz" birbiri yerine kullanılmıştır.⁶² Ancak Abdullah b. Ömer el-'Umerî'nin bu sözünü bağlamı içinde değerlendirdiğimizde, hadis şeyhinin veya talibinin birbirlerine okuması olmaksızın arzdan maksat, daha önce İbnü's-Salâh'tan da nakledildiği üzere, hadis talibinin hocaya kıraat etmesi değil, yazılı metnin hadis şeyhine gösterilmesi olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla Zührî, kendisine arz edilen nüshayı gözden geçirmekte, rivâyete elverişli ise de izin vermekteydi. Bu yöntem, yazılı metnin gösterilip rivâyet izni alınması sebebiyle "icâzetli münâvele" kapsamındadır. Nitekim, daha önce de zikredildiği üzere, Buhârî İlim kitabının 7. bâbına (بَابُ مَا يُذَكَّرُ فِي الْمَنَاوِلَةِ) ismini vermiş, Aynî (ö. 855/1451) de şerhinde (فَقِيهِهِ الْمَنَاوِلَةِ) diyerek bunu ifade etmiştir.⁶³ Münâvele ile mükâtebe/kitâbetin farkı, mükâtebede aranan şartlarda ortaya çıkmaktadır. Nitekim mükâtebenin geçerli bir hadis tahammül ve eda yöntemi olması için "Yazılan metnin şeyh tarafından yazıldığına/yazdırıldığına dâir mühür olması, yazılı mühürlü nüshayı taşıyan kişinin güvenilir olması, kendisi için yazılan hadis talibini şeyhin bilmesi..." gibi şartlar aranır.⁶⁴ Ancak münâvele, mükâtebeden daha kuvvetlidir. Zira icâzetli münâvelede, münâvil (hoca) ile hadis talibinin aynı mecliste bulunması, belli bir eserin şifâhen zikredilmesi ve izin verilmesi söz

⁶⁰ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 2/45.

⁶¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 2/25.

⁶² Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 71.

⁶³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 2/27.

⁶⁴ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 2/27.

konusu iken mükâtebede sadece yazılı metni hadis talibine göndermesi söz konusudur.⁶⁵

Şâfiî'nin de münâveleyi câiz gördüğü ve arzu'l-münâveleyle kitaplarını rivâyete izin verdiği anlaşılmaktadır.⁶⁶ Ahmed b. Hanbel'e münâvele sorulduğunda, "Münâvele ancak muhaddisin kendi hadisini ve kitabında olan rivâyetleri bilmesi şartıyla câiz olur" demiştir.⁶⁷ Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'e göre münâvele ancak kitabındaki rivâyetleri tam bir şekilde bilen muhaddis için câizdir. Rivâyetlerini tam bilmeyen kişi gâfil davranarak, kendi rivâyetleri zannıyla muttasıl ve güvenilir olup olmadığını bilmediği rivâyetlere icâzet verebilir.

Buhârî'nin, münâvele veya müzâkere yoluyla aldığı hadisleri, mu'allak sîga ile nakletmiş olabileceği ifade edilmektedir. Buna İbn Hazm'ın, Buhârî'yi muttasıl olmadığı gerekçesiyle eleştirdiği şu hadisi⁶⁸ örnek verebiliriz:

"وَقَالَ هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ حَدَّثَنَا عَطِيَّةُ بْنُ قَيْسِ الْكِلَابِيِّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَنَمِ الْأَشْعَرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَامِرٍ أَوْ أَبُو مَالِكٍ الْأَشْعَرِيُّ وَاللَّهِ مَا كَذَّبَنِي سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَيَكُونَنَّ مِنْ أُمَّتِي أَقْوَامٌ يَسْتَجِلُّونَ الْحَرَّ وَالْحَرِيرَ وَالْحُمْرَ وَالْمَعَارِفَ...".

"Hişâm b. 'Ammâr > Sadaka b. Hâlid > 'Abdurrahman b. Yezid b. Câbir > 'Atiyye b. Kays el-Kilâbî > Abdurrahman b. Ganm el-Eş'arî > Ebû 'Âmir el-Eş'arî veya Ebû Mâlik el-Eş'arî'den rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki Nebî'den a.s. işittiği konusunda yalan söylemeyecek (sahâbî Ebû 'Âmir el-Eş'arî veya Ebû Mâlik el-Eş'arî) bana rivâyet etti ki Rasûlullah a.s. şöyle buyurmuştur: "Ümmetimden zinayı, ipek elbise giymeyi, içki içmeyi ve çalgı âletlerini (haram yolda kullanmayı) helal sayacak kişiler türeyecek...".

Hadisin ilk râvîsi, Buhârî'nin kendisinden hadis semâ' ettiği hocası Hişâm b. Ammâr'dır. Buhârî, bu hadisi hocasından naklederken "أخبرنا — حدثنا" gibi semâ'a işaret eden lafızlarla değil de, münâvele veya müzâkere yoluyla aldığına işaret eden "قال" lafzıyla nakletmiştir.⁶⁹ Bununla birlikte İbn

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, 335.

⁶⁶ Râmihürmüzî, *el-Muhaddişü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 447.

⁶⁷ Zerkeşi, *en-Nüket*, 3/537.

⁶⁸ "Ümmetimden bazı topluluklar zina etmeyi, ipek elbise giymeyi, içki içmeyi ve müzik âletleriyle eğlenmeyi helâl sayacaklar. Ümmetimden başka topluluklar ise yaylalara konacaklar; koyun sürüleri sabahları (çobanlarıyla) gelecek; fakir ihtiyaç için onlara geldiğinde "Bugün git, yarın gel" derler. Bunun üzerine Allah c.c., dağı başlarına geçirir, bir kısmını helak eder, öbürlerini de Kıyamet gününe kadar, maymun ve domuz suretlerine çevirir".

⁶⁹ Buhârî, "Eşeribe" 6.

Hazm'ın muttasıl değil şeklindeki eleştirisi ittifâken merdûddur.⁷⁰ Nitekim İbn Kayyim el-Cevziyye de İbn Hazm'ın, Buhârî'nin Hişâm b. Ammâr ile görüştüğünü (mülâkât, likâ) ve Buhârî dışında bir çok âlimin bu hadisi müsned olarak naklettiğini fark edemediğini söylemiştir. İbn Hazm bu tavrıyla hem (hadisi münâvele veya müzâkere yoluyla aldığı için hassas davranarak semâ'a işaret etmeden nakleden) Buhârî'yi haksız eleştirmekte hem de kusuru olmayıp Rasûlullah'tan sâbit sahîh yolla gelen hadisi ta'n etmektedir.⁷¹

Aynı hassasiyet başka muhaddislerde de görülmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Hanbel'in, Nübeyh b. Vehb'in bazı rivâyetlerinin semâ', bazı rivâyetlerinin arz/kıraat, bazı rivâyetlerinin münâvele olduğundan dolayı semâ' ile almadığı rivâyetleri قَالَ فَلَانَ şeklinde naklettiğini söylemektedir.⁷²

Buhârî'nin münâvele yoluyla tahammül edilen hadisleri naklettiğine dair diğer bir örnek şudur:

"حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَمَّا اسْتُخْلِفَ بَعَثَهُ إِلَى الْبَحْرَيْنِ وَكَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ وَخَتَمَهُ بِخَاتَمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ..."

"Muhammed b. İsmâil el-Buhârî > Muhammed b. Abdullah el-Ensârî > Babası Abdullah b. el-Müsennâ el-Ensârî > Sümâme b. (Abdullah b.) Enes > Enes b. Mâlik: Ebû Bekr r.a. Rasûlullah a.s.'dan sonra halife seçilince Enes'i Bahreyn'e gönderdi. (O Bahreyn'deyken) ona (içinde zekat nisap miktarlarının yazılı olduğu) bu kitabı yazıp Nebî a.s.'ın mührü ile mühürledi..."⁷³

Bu hadiste Hz. Ebû Bekr'in Enes b. Mâlik'e "yazılı nüshayı gönderdiği"ni ve bu yazılı metindeki bilgilerle onu sorumlu tuttuğunu görüyoruz. Dolayısıyla Hz. Ebu Bekr (r.a.) da bu yolla bilgi aktarımını geçerli kabul etmiştir. Dârekutnî (ö. 385/995) *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'* olarak bir arada basılan iki kitabından *et-Tetebbu'* adlı eserinde bu hadis hakkında şu tenkidi yapar: "Sümâme b. Enes bu rivâyeti işitmemiştir; Abdullah b. el-Müsennâ da bunu amcası Sümâme'den işitmemiştir. Nitekim Ali b. el-Medîni "Abdullah b. el-Müsennâ, bu kitabın Sümâme'ye verildiğini (münâvele) söylemiştir".⁷⁴

⁷⁰ İbrâhim bin Mûsâ el-Ebnâsî, *eş-Şezâ'el-feyyâh min 'ulûmi İbni's-Salâh*, thk. Salâh Fethi (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418), 1/169.

⁷¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelûsî İbn Hazm, *Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelûsî*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1980), 1/424.

⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, 289.

⁷³ Buhârî, "Zekât" 37, "Şerike" 2, "Humus" 5.

⁷⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*, thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405), 251-252.

İbn Hacer ise bu eleştirinin kabul edilebilir olmadığını, aksine Abdullah b. Müsennâ'nın Sümâme'den hadisi işitmeyip yazılı nüsha olarak almasının münâvele yoluyla hadis naklinin sıhhatini ortaya koyduğunu dile getirmektedir.⁷⁵ Ayrıca Buhârî'nin hadisi nakli, Abdullah b. Müsennâ'nın Sümâme'den hadisi semâ' ettiğini onun da hadisi Enes'ten semâ' yoluyla aldığını göstermektedir.

Ahmed b. el-Mikdâm kendisine icâzet vermesi için mektup yazan Bağdat ehline şu şiiri yazmıştır:

*"Bu kitabımı iyi anlayın ki - Bu kitabı size yazdım ve yazı elçidir,
Bunda mülâkî olduklarımdan işittiklerim var—Onlar ehl-i ilimdir, akıl sahibidir,
İsterseniz benden nakledin – Çünkü siz dediklerimi ve diyeceklerimi söylersiniz,
Ancak! Tashîf yapmaktan sakının – Çünkü tashîfle ma'kûl de menkûl de değişir!"⁷⁶*

Ahmed b. el-Mikdâm'ın şiirinden de anlaşıldığı üzere icâzetli münâvelede, rivâyetleri okumaksızın veya arzu'l-münâvele olmaksızın kitabını rivâyete izin vermenin belli şartları vardır. İlk şart, izin verilecek insanların da hadis ilmiyle iştiğal eden ve kendilerine icâzet veren hadis şeyhinin usul ve üslubunu bilen kimseler olmasıdır. İkincisi, tashîf ve tahrîf gibi rivâyet kusurlarına karşı dikkatli olunmasıdır.

Ebü Ömer el-Kâdî (ö. 320/932), evladı için hadis kitabı yazmasını isteyen vezire ve kitabı gönderdiği vezirin evladına şu şiiri yazmıştır:

"Güzelce tertip ettiğim bu kitabı benden rivâyet et -Ki o faydalı içeriğe sahiptir,

*Harflerini harekeledim ki -Düzenli harekeli bir metin olsun
Rivâyeti naklederken lahn (hata) -Okurken tahrîf yapmaktan sakın!"⁷⁷*

Kâdî'nin bu ifadelerinden, münâvele yoluyla hadis naklederken ihtiyatlı davranan muhaddislerin, metnin yanlış nakledilmemesi için hadis rivâyetlerini harekeledikleri anlaşılmaktadır. Yine icâzetli münâveleyle hadisi rivâyet izni verilen kişinin lahn, tahrîf ve tashîften sakınması telkin edildiği görülmektedir.

⁷⁵ Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri şerhü Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379), 1/357.

⁷⁶ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 456.

⁷⁷ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 457-458.

4. Münâvele İçin Kullanılan Rivâyet Sîgaları/Lafızları

Münâvele yoluyla hadis tahammül ve edâsını semâ' olarak kabul eden Zührî, Mâlik b. Enes ve diğer âlimlere göre semâ'a özgü olan حدثنا/حدثني – أخبرنا/أخبرني – سمعنا/سمعت lafızlarını mutlak olarak kullanmak câizdir.

Ancak ehl-i tahkik ve cumhuru ulemaya göre bu şekilde mutlak kullanmak yerine münâvele yoluyla tahammül edildiğine işaret eden lafızların kullanılması gerekir.⁷⁸ Nitekim Amr b. Ebî Seleme, Evzâî'ye "Sizden münâvele yoluyla aldığım rivâyet için حدثنا diyebilir miyim?" dediğinde Evzâî "Ben sana tahdîs etmişsem evet حدثنا diyebilirsin" demiştir.⁷⁹ Yani tahdîs (yani semâ' yoluyla aktarım) varsa حدثنا lafzını kullanabilirsin demiştir. Ayrıca Evzâî, icâzete hâs olarak "خبرنا" lafzını kullanarak icâzeti münâveleden ayırmıştır.⁸⁰

Hadisin semâ' ve kıraat yoluyla değil de münâvele yoluyla alındığını beyan etmek için şu lafızlarla nakledilmiştir:

حدثنا/حدثني مناولة = Bize/bana münâveleyle tahdîs etti.

حدثنا/حدثني مناولة وإجازة = Bize/bana icâzetli münâveleyle tahdîs etti.

أخبرنا/أخبرني مناولة = Bize/bana münâveleyle haber verdi.

أخبرنا/أخبرني مناولة وإجازة = Bize/bana icâzetli münâveleyle haber verdi.

أنبأ فلان مناولة = Falan münâveleyle haber verdi.⁸¹

أنبأني مناولة = Bana münâveleyle haber verdi.⁸²

حدثنا/حدثني تناولاً = Bize/bana münâveleyle tahdîs etti.

أخبرنا/أخبرني تناولاً = Bize/bana münâveleyle haber verdi.

ناولني = Bana hadis kitabını verdi.

فيما ناولني = Bana verdiği hadis kitabında.

ناولني وأجاز لي = Bana kitabını verdi ve riyâyet etmeme icâzet verdi.⁸³

Bu rivâyet lafızlarında görüldüğü üzere içerisinde münâvele kökünden kelimelerin olduğu kullanımlar olduğu gibi böyle olmayan kullanımlar da vardır. Buna örnek olarak şunları zikredebiliriz:

⁷⁸ Muhammed b. İbrahim İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-revî fi muhtaşarı 'ulûmi'l-ḥadîsi'n-nebevî*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1406), 89.

⁷⁹ Râmhürmüzî, *el-Muḥaddîşü'l-fâşil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 436.

⁸⁰ İbn Kesîr, *İhtîşâri 'ulûmi'l-ḥadîs*, 144.

⁸¹ Ubeyd b. Muhammed el-İs'ardî, *Fezâ'ilü'l-Kitâbi'l-câmi' li Ebî İ'sâ et-Tirmizî*, thk. Subhi es-Semâirî (Beyrut: Mektebetü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1409), 31.

⁸² Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Ḳavâ'idü't-tahdîs min fünûni muştalâhi'l-ḥadîs*, thk. Muhammed Behçet Baytar (Dımaşk: Mektebetü'n-Neşri'l-Arabî, 1353), 189.

⁸³ Sehâvî, *Fethu'l-muḡîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-ḥadîs*, 2/129.

روايته عنه = Kendisinden rivâyet etmeme izin verdiklerinde...

فيما أطلق لي روايته عنه = Kendisinden rivâyet etmeme izin verdiklerinde...⁸⁴

"زعم لنا", "زعم لي", "ذكر لنا", "ذكر لي", "قال لنا", "قال لي" gibi rivâyet lafızları semâ'a veya diğerk hadis alma yollarına işaret etmesi muhtemel olduğu gibi münâveleye işaret etmesi de muhtemeldir.⁸⁵ Bu durumda hangi tahammül yoluyla alındığına dair başka karineler bulmak gerekir.

Ebû Ca'fer b. Hamdan'a göre Buhârî'nin "Bana falan dedi ki..." şeklindeki ifadelerinin tamamı arz/kıraat ve/veya münâveledir.⁸⁶

Ahmed b. Hanbel, Ebu'l-Yemân Hakem b. el-Hakem'e "Şuayb b. Ebî Hamza'dan yazılı hadis nüshalarını nasıl işittin?" diye sorduğunda "Bir kısmını ben ona okudum (kıraat), bir kısmını o bana okudu (semâ'), bazı rivâyetlerine bana icâzet verdi, bir kısmını da münâvele yoluyla aldım" demiştir. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel "Bunların hepsi için 'Şuayb bana haber verdi (أخبرنا شعيب) de" şeklinde karşılık vermiştir.⁸⁷ Ahmed b. Hanbel bu sözüyle, Ebu'l-Yemân'ın her birisi için ayrı ayrı rivâyet lafzı kullanarak karışıklığa sebep olmasına mâni olmak istemiş olabilir. Bunun bir sakıncası da yoktur zira rivâyetleri mülâkî olduğu ve kendisine güvenen hocasından almıştır.

5. Hadis'in Münâvele Yoluyla Tahammül ve Eda Edildiğini Bilmenin Faydaları

Râvînin hadisi hangi yolla alıp naklettiğini yani hadis tahammül ve eda yollarını bilmenin çok önemli faydaları vardır. Hadisin münâvele yoluyla nakledildiğini bilmenin şu faydaları sayılabilir:

5.1. Zâhirî Teâruz Durumunda Tercih İmkânı Vermesi

Hâzimî'nin (ö. 584/1188) zikrettiği üzere, birbiriyle muhâlefet eden veya ediyormuş gibi gözükken iki hadisten biri "semâ' veya kıraat" yoluyla diğeri "kitâbet, vicâde veya münâvele" yoluyla alınmışsa semâ' veya kıraat yoluyla alınan diğerklerine tercih edilir.⁸⁸ Dolayısıyla, nasıl ki semâ' münâveleye tercih ediliyorsa, münâvele de vicâdeye tercih edilecektir. Tercih yapılabilmesi için de hangi yolla alındığının bilinmesi gerekir.

⁸⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, 2/129.

⁸⁵ Cüdey', *Tahrîrü 'ulûmi'l-hadîs*, 1/134.

⁸⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li(fi)-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. el-Hoşet Muhammed Osman (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405), 103.

⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, 333.

⁸⁸ Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî, *el-İ'tibâr fi beyâni'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âşâr* (Haydarâbâd - Hindistan: Dâiratü'l-Mearifi'l-Osmâniyye, 1359), 11.

Nâzil isnadın sahip olduğu bazı özellikler sebebiyle âlî isnada tercih edildiği durumlar da olabilir. Örneğin, âlî isnad münâvele ile alınmışken nâzil isnadın semâ' veya kıraat ile alınması gibi durumlarda nâzil isnâd tercih edilebilir.⁸⁹

5.2. Hadis Talibinin Şeyhiyle Likâ'sına Delil Olması

Hadis talibinin hadisi naklederken şeyhinden münâvele yoluyla aldığı söylemesi, talebe ile şeyhin likâsını ispat ettiği ve râvinin sika olup olmadığı konusundaki şüphelerimizi izâle ettiği için rivâyetin sıhhatine delildir.⁹⁰

5.3. Hadisin Tahammülündeki İzdırabın Tespitine İmkân Vermesi

Hadis talibinin hadisi şeyhinden nasıl tahammül ettiğinin bilinmesi, hadisin tahammülündeki ızdırabın bilinmesine imkân verir. Bu hususa, münâvele muhaddislerin Sâlih b. Ebi'l-Ahdar el-Yemâmî hakkındaki değerlendirmelerini örnek verebiliriz. Ebû Züra', Sâlih b. Ebi'l-Ahdar'ın, Zührî'den birisi arz diğeri münâvele ile alınmış iki yazılı nüshasının olduğunu, hangisinin arz hangisinin münâvele olduğunun bilinmemesi nedeniyle ızdırab olduğunu söylemektedir. Ebû Züra', Sâlih b. Ebi'l-Ahdar'ın rivâyetiyle ihticâc edilip edilemeyeceğini Ahmed b. Hanbel'e sorduğunda o "rivâyetiyle istidlâl edilir ve i'tibâr için hadisi alınır" demiştir.⁹¹ Bu ızdırabın bilinmesi, râvinin rivâyetine karşı alınması gereken tavrı belirleyeceği için önemlidir.

5.4. Münâvele Yoluyla Hadis Rivâyet Eden Kişinin Rivâyetlerine ve İcâzet Verdiği Hadis Talibine Güvenini Göstermesi

Münâvele yoluyla hadis kitabını nakleden âdil ve sika râvinin "Bunlar benim işittiğim rivâyetlerdir. Bunları rivâyet etmene izin veriyorum" demesi, râvinin kendi rivâyetlerine ve icâzet verdiği talebesine güvenini gösterir. Zira şüphe ve tereddütte olduğu rivâyetleri nakletmesi, rivâyetine icâzet vermesi câiz değildir.⁹²

⁸⁹ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *et-Tavâzîhu'l-ebher 'alâ (li-) Tezkireti İbni'l-Mülaqqm fi 'ilmi'l-eser*, thk. Abdullah b. Muhammed (Riyad: Mektebetü Edvai's-Selef, 1418), 64.

⁹⁰ Ebnâsî, *eş-Şezâ'l-feyyâh min 'ulûmi İbni's-Şalâh*, 1/316.

⁹¹ Ahmed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, *el-Mukterib fi beyâni'l-muztarib* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422), 273.

⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, 348.

Sonuç

Eksik öğrenme, yanlış anlama, hata etme ihtimalini en asgari seviyeye indirdiği için en üstün hadis tahammül yolu semâ' ve kıraattir. Zira semâ'da hoca hadisi ağır ağır okumakta, az hadis rivâyet etmekte, hataları düzeltmekte, sorulan sorulara cevap vermektedir. Kıraatta ise hadis talibinin kıraatı esnasında yanıldığı durumları anında düzeltmektedir. Nitekim sahâbe de hadisleri Hz. Peygamber'den semâ' ederek öğrenmişlerdir. Semâ' ve kıraat dışındaki hadis tahammül ve eda yolları genellikle, semâ' ve kıraatin mümkün olmadığı durumlarda uygulanmıştır.

Semâ ve kıraat yoluyla bilgi aktarımı yapılamayan durumlarda icâzet ve münâvele gibi diğer hadis tahammül ve eda yolları kullanılmıştır. Münâvele "icâzetli münâvele" ve "icâzetsiz münâvele" olarak iki kısma ayrılır. "Hadis şeyhinin hadis talibine kitabını veya kitabından bir cüz'ünü verip rivâyete icâzet vermesine, "icâzetli münâvele" denir. İcâzetli münâvele, icâzetin en üstün derecesidir, çünkü hem nüsha hem de icâzet verilmektedir. "İcâzetsiz münâvele" ise hadis şeyhinin hadis talibine kitabını veya kitabından bir cüz'ünü verdiği halde rivâyete icâzet vermemesidir.

Hz. Peygamber'in hayatı boyunca, söylediği her söz ve yaptığı her fiil sahâbe tarafından dikkatle takip edilip öğrenilmiştir. Hz. Peygamber kendi hayatında, sonradan münâvele olarak ıstılahlaşan bilgi aktarım yolunu uyguladığı gibi sahâbe, selef-i sâlihîn ve islâm âlimleri de uygulamıştır. Hz. Peygamber yazılı nüshayı güvendiği, ehil ve lââyık gördüğü sahâbîsine verdiği gibi selef-i sâlihîn de güvendikleri hadis taliplerine bu yolla hadis nakletmişlerdir. Bu çerçevede, hadis şeyhinin kitabını rivâyet etmesine icâzet verdiği hadis talibinin sahâfî konumuna düşmemek için okuma yazmasının çok iyi olup işin ehli biri olması gerekir. Münâveleyi ancak kitabındaki hadisleri çok iyi bilen yapabilir.

İcâzetsiz münâvele, takip edilmesi gereken usulü ihlal ettiği için câiz görülmemiştir. İcâzetli münâvele ise zâhirî mezhebine mensup âlimler tarafından bile makbul sayılmıştır. İcâzetli münâvele, 1- hocanın öğrenciyeye kitap ve icâzet vermesi, 2- öğrencinin hocaya yazılı nüsha getirip icâzet istemesi ve hocanın kontrol ettikten sonra cevaz vermesi, 3- hocanın kitabını gösterip icâzet vermesine rağmen kitabını vermemesi ve 4- hocanın kendine arz edilen kitabı incelemeyen icâzet vermesi şeklinde dört kısma ayrılır. İslam âlimleri tarafından ilk iki türü câiz görülmüşken üçüncü türü hadis talibinin kontrol edilmiş nüshayı temin etmesi şartıyla câiz görülmüştür. Son türünün ise câiz olmadığı kabul edilmiştir. İcâzetli münâveleyle hadis tahammülünü semâ' seviyesinde gören âlimler olmakla beraber böyle kabul etmeyen âlimlerin sayısı daha çoktur. Münâveleyi semâ' seviyesinde gören âlimler

semâ' için kullanılan rivâyet lafızlarının başka bir kayıt zikretmeden kullanılabilceğini düşünürken; aynı seviyede görmeyenler حدثنا مناولة veya إجازه حدثنا مناولة gibi münâveleye işaret eden lafızların zikredilmesini gerekli görürler. Rivâyet lafızları bize hadisin hangi yolla tahammül ve eda edildiğini göstermektedir. Bunun için aynı rivâyetin farklı tariklerine bakmak gerekecektir.

Hadisin hangi yolla tahammül edildiğini bilmenin “zâhirî teâruz durumunda tercih imkânı; hadis talibinin şeyhiyle likâsına delâleti; hadisin tahammülündeki ızdırabı tespit imkânı; münâveyleyle nakledenin rivâyetlerine ve icâzet verdiği talebesine olan güvenini göstermesi” gibi faydaları vardır.

İbn Şihâb ez-Zührî, Mâlik b. Enes, Şâfiî, Buhârî gibi âlimler münâveyleyle hadis tahammül ve edasını câiz görmüş ve eserlerinde rivâyet etmişlerdir. Ancak muhaddisin, münâvele esnâsında hazır bulunmasının, hadislerin kendisine âit olduğunu kesin bilmesinin, icâzet verdiği talebesinin bu işe ehil ve lâıyk olmasının, arzu'l-münâveyleyle arz eden talebesinin kitabını incelemesi gerektiğinin, tashîf ve tahriften kurtarmak için gerekirse metinlerin harekelenmesi gerektiğinin üzerinde durmuşlardır. Hadislerin ehlinden alınması ısrarla tavsiye edildiği için “Mushafî olandan Kur'ân'ın, sahafî olandan da ilmin/hadislerin öğrenilmemesi gerektiği” ısrarla dile getirilmiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedreddin. *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, ts.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb. *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdullah es-Süvergî, İbrahim Hamdi el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Bâzmûl, Ahmed b. Ömer b. Sâlim. *el-Mukterib fi beyâni'l-mużtarib*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1422.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-şahîh*. thk. Mustafa Dib el-Boğa. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1407.
- Cüdey', Abdullah b. Yusuf. *Tahrîrû 'ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân, 1. Basım, 1424.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer. *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*. thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1405.
- Düzenli, Muhittin. *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2022.
- Ebnâsî, İbrâhim bin Mûsâ. *eş-Şezâ'l-feyyâh min 'ulûmi İbni's-Şalâh*. thk. Salâh Fethi. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1418.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1. Basım, 1430.
- Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm. *Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*. thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417.
- Ensârî, Zekerîya b. Muhammed. *Fethu'l-bâkî bi şerhi Elfıyeti'l-'Irakî*. thk. Abdullatif el-Humeym ve Mahir Yasin el-Fahl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Muazzam Hüseyin. Beyrut: Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1397.
- Hâzîmî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ. *el-İ'tibâr fi beyâni'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âşâr*. Haydarâbâd - Hindistan: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 2. Basım, 1359.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahim b. Hüseyin. *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ uṭlika ve uḡlika min Muḡaddimeti'bni's-Şalâh*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1389.

- İbn Cemâa, Muhammed b. İbrahim. *el-Menhelü'r-revî fi muhtaşarı 'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1406.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buḥârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker fi muştalahi ehli'l-eser*. thk. Nüreddin Itr. Dımaşk: Matbaatu's-Sabâh, 3. Basım, 1421.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelûsî. *Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelûsî*. thk. İhsan Abbas. 4 Cilt. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1980.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmamüddin İsmail b. Ömer. *el-Bâ' işü'l-ḥaşîs şerhu İhtîşâri 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: Matbaatü Hicâzî, 1960.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1415.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmam Abdurrahim Saîd. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1. Basım, 1407.
- İbnu's-Salâh, Osman b. Abdurrahman. *Ma'rifetü envâ'i 'ulûmi'l-hadîs (Muḥaddimetü İbni's-Şalâh)*. thk. Abdullatif el-Hemîm, Mahir Yasin el-Fahl. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1423.
- İs'ardî, Ubeyd b. Muhammed. *Fezâ'ilü'l-Kitâbi'l-câmi' li Ebî İ'sâ et-Tirmizî*. thk. Subhi es-Semâirî. Beyrut: Mektebetü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1. Basım, 1409.
- İsbehânî, Ebü Tâhir Ahmed b. Muhammed. *Kitâbu'l-vecîz fi zikri'l-mücâz ve'l-mucîz*. thk. Abdulgafûr Abdulhak. el-Medinetü'l-Münevvera: Mektebetü Dâri'l-Îmân, 1414.
- Kâdî İyâz, İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakar. Kahire: Dâru't-Turâs, 1. Basım, 1379.
- Kâsımî, Cemâlüddîn. *Ḳavâ'idü't-tahdîs min fünûni muştalahi'l-hadîs*. thk. Muhammed Behçet Baytar. Dımaşk: Mektebetü'n-Neşri'l-Arabî, 1353.
- Kâsımî, Cemâlüddîn. *Ḳavâ'idü't-tahdîs min fünûni muştalahi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, ts.
- Muhammed Halef Sellâme. *Lisânü'l-muḥaddisîn*. 5 Cilt. Musul: y.y., 2007.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyn. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr li(fî)-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*. thk. el-Hoşet Muhammed Osman. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1405.
- Polat, Salahattin. "Münâvele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/570-571. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân. *el-Muḥaddisü'l-fâşil beyn'e'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1404.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *el-Ġâye fî şerḥi'l-Hidâye fî 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Âiş Abdulminim İbrahim. Kahire: Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 1. Basım, 2001.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *et-Tavzîhu'l-ebher 'alâ (li-) Tezkireti İbni'l-Mülaqqım fî 'ilmi'l-eşer*. thk. Abdullah b. Muhammed. Riyad: Mektebetü Edvai's-Selef, 1. Basım, 1418.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-muġîs bi-şerḥi Elfıyyeti'l-ḥadîs*. 3 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fî şerḥi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Abdulvehhab Abdullatif. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Riyadi'l-Hadîse, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-şahîḥ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Zebîdî, Muhammed Mürtezâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ķâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1. Basım, 1965.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. *en-Nüket 'alâ Muḥaddimeti İbni'ş-Şalâḥ*. thk. Zeynülâbidin b. Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Edvâu's-Selef, 1. Basım, 1419.